

Nationer och nationalism

1. Inledning

Nationalism is a doctrine invented in Europe at the beginning of the nineteenth century (Kedourie 1960: 9).

Denna inledningsmening till Kedouries arbete om nationalismen visar att studiet av nationalism kan inskränkas till att gälla en konkret och i historisk tid begränsad politisk idé eller doktrin, med sina förespråkare och klassiska texter, och där det räcker att studera dessa för att utröna nationalismens innehåll, orsaker och effekter. Ändå visar den mängd litteratur som ägnas begreppet "nationalism", liksom de anknytande begreppen "nation" och "etnicitet", ingen tendens att sänkas. Tvärtom, genom det etniska "återuppvaknandet" i väst under slutet av 1960-talet och 1970-talet, genom de nationella revolutionerna i Öst 1989-91 och genom de ständiga etniska och nationella konflikterna i Tredje Världen, har strömmen av litteratur enbart ökat, och kommer troligen att öka ytterligare, då de studenter som fascinerats av det sovjetryska imperiets sönderfall när avhandlingsålder.

Blir då aldrig "Teorin om den nationalistiska doktrinen" utarbetad? Min åsikt är att problemen med nationalism, och i sin tur med nationer och etnicitet, härstammar ur väsentligen tre förhållanden. För det första har nationalismen komplexa *relationer* med andra samhällsreliga fenomen, framför allt staten, men även sociala kategoriseringar som klass och religion, olika styrelsesätt och olika politiska ideologier för att bara nämna några (jfr Haas 1986: 708). För det andra nationalismens *orsaker* (och för övrigt, väl så viktigt, dess *effekter*) i form av komplexa historiska skeenden och sociala processer. För det tredje nationalismens *innehåll*, dess *mening* och *funktioner* i samhället, vilket är den mest centrala frågan i denna översikt. Givetvis hänger dessa tre förhållanden samman, men problemet är att nationalismens innehåll ofta blandas samman med dess orsaker eller relationer gentemot

andra fenomen, eller att nationalismen ibland inte ens tillmäts något innehåll.

Nationalismen kan ses som både emanciperande (såsom i Östeuropa) och som terroristisk och förtryckande. Nationalismen kan, enligt Kedourie, ses som en politisk doktrin eller idé, men samtidigt berör den varje människas identitet och medvetande och utifrån detta står det klart att nationalismen inte enbart kan reduceras till att utgöra en ideologi. Nationalismen kan också utgöra ett medel för staten att, till exempel genom utbildning, socialisera sina medborgare till lojalitet gentemot nationalstaten. Slutligen kan nationalismen också anses ha betydelse i konflikter och krig mellan stater, även om detta är en omdiskuterad fråga (se t ex Kedourie 1960, Seton-Watson 1977: 467-468, Davis 1978: 41-42).

Syftet med denna översikt är att utifrån ett tämligen begränsat antal teoretiska verk diskutera dessa olika meningar med begreppen nationer och nationalism och att peka på såväl *politiska* som *funktionella* förklaringar till dem. Skillnaden mellan politiska och funktionella synsätt är att de politiska tar hänsyn till de målmedvetna aktionerna av de olika enheterna i ett system, medan funktionella förklaringar främst beaktar systemets självreproducerande logik (Alford-Friedland 1985: 18). I anslutning till de centrala begreppen i denna översikt behandlas de likaledes centrala begreppen stat, territorium och etnicitet. I avslutningen presenteras en högst preliminär modell, där jag avser att fånga in de mest väsentliga aspekterna i begreppet nation: territorium, etnicitet, suveränitet och medvetande/identifikation. Nationalismen är förbunden med nationen, och därför argumenterar jag för att nationalismen innehåller samma aspekter som nationen, men att dessa kan skifta efter tid och kontext.

1.1 Nationer och nationalism som moderniteter

Det råder idag tämligen stor enighet om att begreppen "nation" och "nationalism" började bli betydelsefulla i slutet av 1700-talet, där den franska revolutionen utgör en central händelse

i framför allt nationsbegreppets utformning. Alter (1989: 7) spårar begreppet nationalism till den tyske filosofen Herder (1774), och E. J. Hobsbawm (1990: 14–20) argumenterar övertygande för att begreppet "nation" användes sällan, och i högst olika betydelser, före franska revolutionen. När till exempel Adam Smith 1776 skrev om "Wealth of Nations" menade han "länder" eller "stater". Den etymologiska oklarheten kring begreppet "nation" kvarstår fortfarande, främst i engelskan (Seton-Watson 1977: 1–2; Davis 1978: 9), där nationen ofta just används synonymt med staten eller landet.

Synen på nationer och nationalism som moderniteter kan föras tillbaka åtminstone till Hayes (1931) och Kohn (1944; jfr Kemiläinen 1964: 7–12), men samtidigt är det förstås avgörande vilken mening som då tillmäts begreppen. Ett för mina syften betydligt mer centralt problem är om nationer och nationalism som samhällseliga fenomen och idéer hör till den "moderna" perioden, eller om de under andra beteckningar (etnisk identifikation, etnicitet) hade liknande betydelser i äldre perioder. Detta livligt diskuterade problem, som kan tyckas trivialt, men samtidigt är starkt länkat till centrala frågor om moderniseringsprocessernas betydelse, återkommer jag till.

2. Den politiska synen

2.1 Nationalismen som en idé/doktrin

Hans Kohn tillhör pionjärerna inom den moderna forskningen om nationalism. Hans viktigaste arbete är "The Idea of Nationalism" (1944) som spårar nationalismen som politisk idé tillbaka i historien från den gammaltestamentliga judiska staten, över Grekland, Rom och medeltiden fram till de engelska, amerikanska och franska revolutionerna och slutar vid början av 1800-talet då de nationalistiska rörelserna på den europeiska kontinenten uppstår. Den primära förtjänsten med arbetet är den idéhistoriska kopplingen av nationalismen till andra idéer om samhällsorganisation under historiens lopp, där idén om folksuverä-

niteten ses som den centrala faktorn i nationalismens uppkomst under den senare upplysningen.

En idé om nationellt självbestämmande, omfattande ett helt folk ses som omöjlig före upplysningstiden av Kohn. För det första var samhället för starkt skiktat både politiskt, ekonomiskt och socialt (Kohn 1944: 78–84): "The universalism from above, the system of local and occupational autonomy from below, made nationalism impossible" (aa: 85). För det andra var samhället sedan kristendomens framträdande och sammanlänkning med romersk civilisation präglad av *universalistiska* idéer, där den kristna civilisationen sågs som överordnad alla sekulära politiska organ, uttryckt i Augustinus skrifter om det mänskliga samhällets organisation (passim, se bl a 66–77; jfr Lipset 1959: 84n, vi skall dock komma ihåg att detta gäller den kristna världen). Under reformationen och den därpå följande absolutismen genomfördes en progressiv depolitisering av religionen, där staten integrerade sitt territorium, och började bygga den institutionella struktur, som kom att bli den primära politiska organisationen (aa: 104–105). Vad upplysningstiden tillförde var först och främst en tro på människan som sådan, den genom Förnuftets utveckling numera "vuxna" människan, och hennes suveräna rättighet att själv bestämma sin styrelseform (Se Kohns intressanta diskussion om den puritanska revolutionen i England som en förelöpare till denna tro, s 155–183).

Under denna intellektuella transformation utvecklades synen på människan som ett *passivt objekt* för furstens godtycke till ett *aktivt subjekt*, fritt att välja den styrelse som hon betraktar som den rätta. (Denna distinktion betonas också av Deutsch 1953: 153.) Risken att göra människan, snarare än Gud, eller den av Gud legitimerade fursten, till universums centrala värdemätare var dock uppenbar; styrelsens legitimitet hos folket skulle kunna ryckas undan av exempelvis nihilistiska idéer om den starkes rätt. (Se diskussionen om Kedourie nedan!) Här spelar nationalismen sin stora roll enligt Kohn, den roll den aldrig kunnat spela förut:

... this new order posited the grave problem of how to conciliate the liberty of the individual with the exigencies of social integration, how to subject man to a law, which could no longer claim the authority of an absolute lawgiver outside and above men. In this situation nationalism was to become the tie binding the autonomous individual into the partnership of community (Kohn 1944: 226).

Jean-Jacques Rousseau och alla senare "samhällskonstruktörers" tänkande har varit präglade av just detta behov, att upprätta en legitim och samtidigt sekulär styrelseform, som skulle personifiera samhällets alla drag (aa: 237–259).

2.1.1 Nationalism, vilja och objektivitet

Att gå in i en nation ses således som en voluntaristisk handling: "Nationality is formed by the decision to form a nationality" (Kohn 1944: 15). Detta leder till att Kohn ser nationalismen som "*a state of mind*" som genomsyrar en majoritet av folket och som erkänner nationalstaten som den ideala politiska organisationen (aa: 10). Detta kan sägas utgöra grundpelaren i synen på nationalism som bestående av strävan efter nationellt självbestämmande, där "nationen" konstitueras av *viljan*. Detta voluntaristiska synsätt har sin mest kände företrädare i den franske 1800-talshistorikern Ernest Renans berömda uttryck: "L'existence d'une nation est un plébiscite de tous les jours" (Renan 1882: 23), eller med Friedrich Meineckes ord: "Nation ist, was eine Nation sein will" (Meinecke 1907: 5).

Renan definierar nu inte nationen enbart utifrån vilja, utan även utifrån "det gemensamma minnet". Den nationella principen har således två delar:

Den ena är den gemensamma besittningen af ett rikt arf af minnen; den andra är det närvarande släktets samtycke, åstundan att lefva tillsamman, viljan att alt framgent göra det arf gällande, som man mottagit odeladt (Renan 1882: 22).

Detta är den första formuleringen av nationalismens "Janus-karaktär", dess tendens att mobilisera inför framtiden genom att blicka bakåt i tiden. Samtidigt som Renan förfäktar sin subjektiva syn på nationen, tar han starkt avstånd från alla objektiva baser för nationens konstitution; framför allt språket (där Renan anför Schweiz, det klassiska exemplet mot lingvistiskt baserade definitioner), "rasen" (i Renans mening olika etnografiska faktorer) och religionen (aa: 12–21). Renans främste efterföljare i modern tid, förutom Kohn, är Hugh Seton-Watson:

All that I can find to say is that a nation exists when a significant number of people in a community consider themselves to form a nation, or behaved as if they formed one (Seton-Watson 1977: 5).

Medan Renan ej diskuterar frågan om hur stor del av dess befolkning som måste delta i den "dagliga folkomröstningen", talar alltså Seton-Watson om "a significant number", medan Kohn talar om "majoriteten". Seton-Watson anser dock ej sin definition vara "vetenskaplig" (ibid), vilket i viss mån är sant. Definitionen är processuell och har fortfarande inte förklarat processens objekt – nationen. Dessutom har den en tautologisk karaktär. Det finns dock en skillnad i Renans definition; den åsyftar den dagliga reproduktionen av nationen i människors medvetande och handlingar (jfr Giddens 1984: xxiii; Smith 1986: 206). Kohns "state of mind" rör sig mot samma dimension, medan Seton-Watson är helt fångad av en enskild process. Fortfarande har dock begreppet nation ej givits någon definition, något som kanhända är ogörligt utifrån subjektivitetsaspekten. Det är dock enligt min mening nödvändigt att sätta de subjektiva faktorerna i relation till de så kallade objektiva, av vilka de främsta får sägas vara gemensam historia, religion och språk (Hayes 1960: 3–5, Seton-Watson 1977: 10, Alter 1989: 14–17).

Elie Kedouries hyser i sin bok "Nationalism" (1960) samma fasta övertygelse som Kohn, nämligen att nationalismen är en politisk idé/doktrin, vars framväxt kan följas medelst studiet av för ideologin centrala tänkare.

Här slutar emellertid likheterna mellan de två. Där Kohn ser progressivitet och utveckling av liberala värderingar i samklang med nationalismen, menar Kedourie att ideologin är primitiv, despotisk och direkt antagonistisk mot liberalismen (Kedourie 1960: 109). Där Kohn ser nationalismen som besläktad med teorin om folksuveräniteten, ser Kedourie bara förtryck och terror (aa: 139–140). Och där Kohn ser förhållandevis upplysta och rationella ideologer, ser Kedourie förvirrade och irrationella unga tänkare, missnöjda med sin position i samhället (aa: 99–102). Och slutligen, där Kohn ser franska revolutionen som en frihetsrevolution, betraktar Kedourie den som början på en era av internationell terrorism (aa: 18).

Kedourie ser också viljan som central såsom formare av nationalismen, men ur ett annat perspektiv: "... the essence of nationalism is that the will of the individual should merge in the will of the nation" (aa: 110). Filosofiskt hade individens fria vilja förfäktats av Kant, som satte människan helt och hållet som autonom värdeskapare "in a way never envisaged by the French revolutionaries" (aa: 25, 21–26). Kants filosofi var enligt Kedourie förelöpare till idén om alla nationers rätt till självbestämmande (paradoxalt nog då Kant betraktas som en av alla tiders största internationalister), en idé som Kedourie således placerar senare i tiden än Kohn.

Fichte utvecklade Kants medvetandefilosofi, och hävdade att det individuella medvetandet skapar världen – medvetande och verklighet hänger samman och gör därmed världen andlig. Konsekvensen av detta blir att summan av alla individers vilja äger en högre medvetande- och realitetsnivå än den enskilde individens (aa: 35–39). Detta utvecklar Fichte i sina berömda "Reden an die deutsche Nation" (1806) till en statsteori, där staten äger en högre realitet och betydelse än den enskilde individen. Den högsta graden av individuell frihet var därmed att låta sin vilja sammansmälta i statens kulturella gemenskap – nationen (aa: 38, 47). Detta leder i sin tur till en legitimering av nationalstatens våldsamma och repressiva aktioner och under Napoleonkrigen framträder en "ny politisk stil" under vilken "... the

expression of will overrode all treaties and compacts, dissolved allegiance, and, by mere declaration, made lawful any act whatever" (aa: 18, 48). Språket är det främsta uttrycket för nationens kulturella förtjänster, och enligt Fichte visade tyska språket en större ursprunglighet än till exempel engelska och franska språken, även om det tyska språket behövde renas från utländska, degenererade, termer (aa: 64–68). Det är denna enligt Kedourie djupt omoraliska filosofi, som ligger till grund för nationalismens spridning över världen och de aldrig tidigare skådade brott som bör ligga denna doktrin till last. Vi har här, med andra ord, en fascinerande motsättning mellan vad Kohn i många stycken benämner en progressiv idé och Kedourie en legitimeringsideologi för politiska elitors godtyckliga handlande. Denna motsättning mellan emanciperande/progressivt kontra diktatoriskt är på sätt och vis analog med motsättningen demokrati kontra diktatur.

Kedourie visar dock inte varför dessa teorier skulle kunna sprida sig från en samling omoraliska tyska filosofers hjärnor till att bli en massrörelse över hela världen. Det bör också betvivlas om denna teori kan ha haft makt att transformera relationer mellan stater från kontraktsmässiga till godtyckligt viljebaserade och därmed omoraliska sådana. Att utvecklingen av "den nationella viljan" inte bara bör ses positivt är dock klart och betonas även av Deutsch (1953) som menar att det nationella medvetandet kan "harden into will" (aa: 155). När den nationella viljan blir den primära vägledaren för ett samhälle avstängs alternativa kommunikationskanaler, men även det individuella medvetandet hos människan och denna vilja kan ta sig extremt diktatoriska uttryck och till och med utvecklas till en "kollektiv nationell dödsdrift", såsom i Japan och Tyskland i slutet av andra världskriget (aa: 155–160).

Åtskillnaden subjektivt – objektivt i synen på nationen är vanlig hos många forskare. Givetvis har det rent subjektiva synsättet kritiserats. Ernest Gellner (1983: 54–55) menar till exempel att den voluntaristiska definitionen fångar in för många nationer. Fri vilja och identifikation är nästan alltid viktiga faktorer i

skapandet av moderna grupper. En grupp skulle utifrån den voluntaristiska aspekten utgöra en nation om de beslöt att bilda en, varför nationsbildningar såsom Statsvetenskapliga Institutionens Nation eller Karlskrona Kustartilleris Nation, vilka båda dessutom uppfyller Renans krav på gemensam historia, skulle vara fullt möjliga nationsbildningar.

Gellner är också kritisk till objektiva definitioner. Det intressanta är inte, enligt honom, att fastslå någon vetenskaplig definition av nationen, då nationen enbart, enligt hans synsätt, är skapad av nationalismen, som i sin tur är beroende av andra, mer fundamentala, moderniseringsprocesser (Gellner 1983: 39, 55).

E J Hobsbawm är i princip överens med Gellner. Hobsbawm menar att de "objektiva" kriterierna för tillhörandet av en nation är betydligt mer tvetydiga och skiftande till sin karaktär än vad deras benämning låter antyda, beroende på vilka grupper som har ett egenintresse av att definiera nationen "objektivt". Vidare menar han att den subjektiva definitionen är tautologisk och vetenskapligt oanvändbar; den tar ej hänsyn till individers skiftande identiteter. Dess slutliga konsekvens blir att "viljan att tillhöra en nation" avgörs av ens pass (Hobsbawm 1990: 5–8). Svårigheten med att försöka avföra objektiva och subjektiva definitioner blir dock, vilket är uppenbart hos Hobsbawm, att någon definition inte alls blir till, vilket Hobsbawm själv hävdar såsom varande bra och "agnostiskt" (aa: 8), en berömvärd skepticism, som dock leder till den totala omöjligheten att förstå och tolka vad en teoretiker lägger in för meningar, förutom rent kontextuella, i begreppet nation.

Min övertygelse är att man bör hålla fast vid någon form av åtskillnad mellan "objektiva" och "subjektiva" karakteristika. För att klargöra skillnaden kan vi begrunda skillnaden mellan "identitet" och "identifikation" (Rönquist 1990: 19–20). En identitet kan definieras som "en intersubjektivt konstaterad överensstämmelse mellan en individs signifikanta karakteristika och en speciell grupps kännetecken" (aa: 20). Med andra ord, en individs egen-skaper, såsom exempelvis språk och religion, skulle avgöra individens nationella identitet.

Identifikation däremot kan definieras som "en upplevd samhörighet med den grupp vars identitet man delar /.../ ett aktivt medvetandegörande av identiteten" (ibid). Identifikation är intimt förknippad med vilja och attityder som kan leda till handling: "identifikationen blir på det sättet en förutsättning för politisk mobilisering inom gruppens ram" (ibid).

Det finns dock starka skäl att försöka utveckla detta resonemang. Den "subjektiva" identifikationen är inte bara beroende av "objektiva" identiteter utan är också del i ett mer allmänmänskligt sökande efter identifikationsobjekt som startar från det individen når medveten ålder. I olika tids- och rumskontexter finns olika "socialt relevanta kategorier" – vad som här har kallats objektiva faktorer – som utgör möjliga identifikationsobjekt i individens socialiseringsprocess. Från födseln och framåt socialiseras individer in i olika kategorier, där könsbestämningen vid födseln bara är den första. Samtidigt är de "socialt relevanta kategoriseringarna" tämligen begränsade, exempelvis kön, ras, språk, religion, klass och territorie- och statstillhörighet. Dessa "objektiva" – förment objektiva då de ständigt omdefinieras – kategorier begränsar individens handlingsalternativ, men erbjuder också en positiv möjlighet till medveten identifikation för individen (Smith 1991: kap 1). Samtidigt medför de också oundgängligen en negativ identifikation mot individer/grupper som står utanför/är "främmande" utifrån dessa kategorier: "jag är inte som de" är en lika vanligt förekommande identifikation som "jag är som de". "Vi är inte barbarer" förefaller vara en lika frekvent identifikation som: "Vi är greker" (jfr Simmel 1981: 152–154).

2.2 Kulturnation och statsnation

Hans Kohn menar att i de områden som förvisso berördes av upplysningidéerna, men som var svagt utvecklade ekonomiskt, socialt och politiskt, tog en mer mytisk nationalism överhanden (med en annan vinkling berörd av Kedourie ovan), där inte själva styrelsen av nationen utan "folkets" ("das Volk" i Herders tänkande) andliga och kulturella gemenskap,

sedd i ett kulturellt perspektiv, blev dominerande. Vad som växer fram i romantikens Tyskland är tron på nationen som en ursprunglig entitet, någonting naturligt och objektivt som har med "blod och jord" att göra; med människornas ursprungliga och "eviga" band till traditionen. Nationer blir nu i själva verket "personligheter" i historiefilosofin, betraktade som självklara subjekt i den historiska utvecklingen (Kohn 1944: 329).

Johann Gottfried Herder (1744–1803) kan ses som en andlig fader till denna kulturnationalistiska rörelse. Det centrala hos Herder är hans betoning av det unika, särpräglade och originella hos varje folk (aa: 427–429). I stället för Kants generella och universella förnuftslagar menade Herder att mänskligheten uttrycker kulturella manifestationer av nationella specialiteter. Individens särart är viktig, men viktigare ändå är den samlade särarten i den nationella komuniteten ("Volksgeist", *ibid*):

This community was different from Rousseau's, which was primarily political, based upon law and built upon man's free decision. Herder's community was organic and natural, its basis was cultural and spiritual /.../ Rousseau's general will found its embodiment in a constitution and its workings, Herder's in something much more intangible, irrational and vague, the peculiar individualization of civilization in the national community, which found its chief instrument /.../ in the national language (aa: 428).

Enligt min mening går hela frågan tillbaka till den dubiösa, och ingalunda värdefria, frågan om förekomsten av ett västligt nationsideal, den så kallade "Staatsnation", och ett östligt "Kulturnation". Begreppen utarbetades av den tyske historikern Friedrich Meinecke i hans "Weltbürgertum und Nationalstaat" (1907: 3–4, där han i sin tur refererar begreppen bakåt i tiden) och refereras av många författare som ofta även använder dem praktiskt.¹ Meinecke menade att en "Staatsnation" är uttrycket för någon form av gemensam politisk historia och en gemensam författning, medan

"Kulturnation" innefattar "Gemeinsprache, gemeinsame Literatur und gemeinsame Religion" (aa: 3). Meinecke hävdade att dessa nationsideal inte går att säkert åtskilja; de hänger samman i alla nationer i varierande grad. Såsom begreppen har kommit att utvecklas från Kohn och framåt, ses statsnationen som en västlig företeelse, utvecklad under upplysningstiden i Frankrike, England och USA, där den politiska författningen – kontraktet – bestämmer statens status som nation, medan kulturnationen är en mer "östlig" företeelse, utvecklad under den tyska romantiken och dominerande i de nationella rörelserna i Öst- och Centraleuropa, med (åtminstone skenbart) objektiva faktorer som språk, tradition och religion i centrum; med andra ord kan Kohns åtskillnad mellan Rousseau och Herder ses som ett uttryck för skillnaden västlig – östlig nationalism (Kemiläinen 1964: 111–142 och fr a 235–237; Alter 1989: 14–18).

Det behövs ingen särskilt livlig fantasi för att inse att idealen kan utvecklas till starkt polemiska termer, något som skedde på ett tidigt stadium. I den tyska propagandan under första världskriget hette det att tyskarna var överlägsna genom sin "Kultur" till skillnad från briterernas degenererade "Civilization" (se t ex Kocka 1988: 3). På samma sätt har anglosaxiska skribenter frånsvurit sig ansvar för nationalismens brott genom att peka på att det är "tyskarnas fel" att den aggressiva nationalismen uppstod; i Väst var nationalismen hela tiden demokratisk och baserad på "rule of law" (Seton-Watson 1977: 4, Kohns bok är ett excellent exempel på detta, skriven som den är mitt under brinnande världskrig). För att begreppsparet skall ha någon mening alls, bör det föras tillbaka till Meineckes ursprungliga distinktion; kulturnationen och statsnationen är *två sidor av samma nation*. Kulturnationen är mer eller mindre identisk med den etniska "objektiva" nationen, medan statsnationen *ej* är identisk med den viljebaserade. Denna utgjorde ett eget kriterium i Meineckes nationsdefinition. (Det sista kriteriet utgjordes av territoriet, Meinecke 1907: 2–7.) Statsnationen däremot är för Meinecke en kombination av den historiska utvecklingen av den moderna

staten och den tilltagande identifikationen med densamma:

Denn was zunächst die Staatsnationen betrifft, so werden sie ja nicht nur geschaffen durch den Selbstbestimmungsdrang der Nationen, sondern auch durch die stillwirkende Arbeit des Staates und durch das politische Zusammenleben in demselben Staatsverbände, also durch ein langsames, säkulares Wachstum (aa: 7).

Nationen utvecklas alltså ur ett opersonligt "Dasein", där nationen är mer eller mindre samma sak som staten, till ett medvetandegörande och en vilja till politiskt självbestämmande. "Nationalstaten" blir därmed en ny social kategori som växer fram som ett alltmer naturligt identifikationsobjekt.

2.3 Nationalism och nationell integration

Framväxten av den moderna staten utgör alltså en förutsättning för nationens framväxt, samtidigt som innehav av en stat aldrig kan utgöra en förutsättning för att ett folk skall kunna konstituera en nation. Nationen kan antingen "ha" en stat och sträva efter att skapa nationell integration inom sina gränser medelst nationalism eller också kan nationen vara utan stat, men sträva efter att upprätta en sådan, återigen genom nationalism. Vilken roll spelar då staten i denna process?

Statsteoretiker har beskrivit den gradvisa framväxten av den moderna västerländska nationalstaten i form av tilltagande territoriell kontroll, ökande institutionalisering, administrativ penetrering och centralisering. Att detta är en beskrivning av statens framväxt är helt klart, men vad menas med första delen av ordet – "national"? Aira Kemiläinen (1964: 226–227) har påpekat att det ligger en skillnad i om man utgår ifrån att definiera nationen *per se*, eller om utgångspunkten är att definiera nationen i relation till dess främsta målsättning: upprättandet av en stat. När nationer ses som *sådana* följer ofta olika etniska definitioner, exempelvis språk, medan nationen sedd i relation till staten, ofta definieras just utifrån staten, med tonvikten lagd på olika elitstrategier

och institutionella aspekter. Därmed uppstår den uppenbara risken att begreppen "stat" och "nation" sammanblandas (ibid; Haas 1986: 713). Detta kan bero på att de första "lyckade" nationalstaterna (England och Frankrike) ofta är de "modeller" som beskrivs och att dessa modeller hade en oproblematis relation mellan stat och nation, åtminstone till en början. Vi ser också att den litteratur och de teorier som rör "nation-building" eller "nationstate-building" ofta egentligen rör "state-building" och att denna begreppsförvirring härrör från ordet "nations" olika betydelser på engelska.

Stein Rokkan hör till de mest berömda forskarna vad gäller "nation-building" med sina breda komparativa studier med höga teoretiska ambitioner. Ser vi närmare på hans forskning är denna dock främst relaterad till "state-building". En av Rokkans mer kända skrifter ingår i Tilly (ed 1975: 562–600). Rokkan delar in statsbyggnadsprocesserna i militär-ekonomisk penetrering (ca 1200–1800), kulturell standardisering (starkt skiftande, ca 1500–1800), aktivt deltagande (ca 1840–1920) och ekonomisk redistribution (från ca 1920), där de första två faserna går in under beteckningen territoriell konsolidering, och de två sista under beteckningen funktionell differentiering (Rokkan 1975: 570–575). Dessa faser präglas i sin tur av fyra olika typer av differentiering: juridisk-legislativ ("lag"), militär-administrativ ("tvång"), religiös-symbolisk ("kultur") och ekonomisk-teknologisk ("ekonomi", aa: 563–570). Det intressanta ur nationsbyggnadsaspekten är den kulturella standardiseringsfasen, präglad av religiös-symbolisk differentiering. Denna fas består enligt Rokkan av försök från centrum till upprättande av en religiös och lingvistisk standard; kyrkan knyts till staten och latinet försvinner till förmån för ett standardiserat folkspråk. När befolkningen knyts till det statliga centrum, och förlorar sina lokala eller internationella kulturell-symboliska lojaliteter genomförs "nation-building" (aa: 567). Genom denna process integreras klasserna, och den agrara klasskiktningen börjar slås ut (se också avsnitt 3.2). Med andra ord är nationsbyggnad en, medveten eller omedveten, elitstrategi och den elitistiska ver-

sionen av nationsbyggnadsprocessen sammanfattas av Tilly:

... the major forms of political participation which westerners now complacently refer to as 'modern' are for the most part unintended outcomes of the efforts of European state-makers to build their armies, keep taxes coming in, form effective coalitions against their rivals, hold their nominal subordinates and allies in line, and fend off the threat of rebellion on the part of the ordinary people (Tilly 1975: 633).

Förutom att idéer om folksuveränitet och demokrati, som jag hävdade i avdelning 2.1 och 2.2 måste anses ha betydelse för nationer och nationalism, inte beaktas av elitteorier mer än som manipulativa ideologier, så är det högst tveksamt om nationen kan ses som enbart avhängig staten. Även "förmoderna" etniska identifikationer måste anses betydelsefulla för nationens och nationalismens utveckling, vilket jag återkommer till i avdelning 5.

Ett av de klarast urskiljbara elementen i en nationsbyggnadsprocess måste utbildningen sägas vara. Den moderna statliga massutbildningens utveckling är mest intressant i detta avseende. Genom det ökade behov av legitimitet som följde med industrialiseringen och demokratiseringen blev utbildningen en central institution för socialisation och integration inom staten och kring nationen. Den franska regimen efter 1789 var den första att förstå utbildningens potentiellt integrativa betydelse. För Rousseau var "utbildningen av barnens vilja" av central betydelse för nationens förmodligen att överleva (Kohn 1944: 251, Birch 1989: 14–15).

E J Hobsbawm menar att statens förmedlande av en "förvrängd och förment nationell" historia, där glömskan av obehagligheter är lika viktig som förmedlande av sanningen (Renan menade att "glömska af historien" var en väsentlig faktor vid bildandet av en nation, Renan 1882: 8), inte bara integrerar, utan också aktivt skapar nationen. Nationen blir en "invention" utifrån statens behov av lojalitet (Hobsbawm 1990: 91–94, 102): "Until the triumph of television there was no medium of

secular propaganda to compare with the classroom" (Hobsbawm 1987: 150). Och Ernest Gellner placerar utbildningen helt i centrum för den nationella integrationen, i själva verket som den moderna statens främsta funktion:

At the base of the social order stands not the executioner but the professor. Not the guillotine but the doctorat d'état is the main tool and symbol of state power. The monopoly of legitimate education is now more important, more central than is the monopoly of legitimate violence (Gellner 1983: 34).

Mot slutet av 1800-talet, i ljuset av ekonomiska tillväxtproblem och imperialism, växte en extremvariant av nationalismen fram, vars propaganda utgjort den ständiga retoriken bland fascistiska stater sedan dess, men som även haft betydelse i mer "vanliga" stater i kristider. Den franske högerextremisten Charles Maurras myntade begreppet "nationalisme intégral" – den integrativa nationalismen. De väsentliga delarna i Maurras nationalism var antiindividualism, antiliberalism, hjältedyrkan, antisemitism och allmän främlingsfientlighet (Hayes 1960: 137). Maurras skrev själv: "An integral nationalist places his country above everything; he therefore conceives, treats, and resolves all questions in their relation to the national interest" (citerat i Hayes 1960: 137). Från att ha varit en rörelse med vissa progressiva drag, transformerades alltså nationalismen till att bli reaktionär; tron på "my country, right or wrong" var central för denna rörelse. Dessa stämningar utnyttjades av statseliter som avledning från sociala kriser och ekonomiska tillväxtstörningar. Nationalismen, imperialismen och antisemitismen blev "krisideologier"; de fokuserade befolkningens frustrationer mot klart urskiljbara grupper och befrämjade i vissa fall integrationen. (För en bra fallstudie om Tyskland, se Wehler 1991: 102–180, 215–227.)

Är då moderna nationalstater nationalistiska? Både Kedourie (1960: 74, 148) och Birch (1989: 23) hävdar att så inte är fallet, åtminstone vad gäller USA och Storbritannien, och Birch menar till och med att nationalismen aldrig har haft någon spridning i USA. Detta

måste dock helt bero på vad författaren ifråga lägger in i begreppet "nationalism". Det finns fog att hävda att även moderna demokratier har intresse av att reproducera nationalistiska identifikationsobjekt, både i utbildningen och genom andra kanaler – för USA:s del betonas ofta televisionen och filmkulturen.

3. Den funktionella synen

3.1 Nationalismen som religionssubstitut

Redan Rousseau menade att lojaliteten mot nationen borde proklameras som en form av "civil religion". Nationalismen som ett religionssubstitut i ett modernt sekulariserat och atomiserat samhälle betonas av många författare (se bl a B Anderson 1983: 18–19). Carlton J H Hayes har genomfört en av de mer spektakulära tolkningarna av nationalismen utifrån detta perspektiv. Hayes menar att "nationsdyrkan" inträder när lojaliteten mot nationen blir en "supreme loyalty" ovanför lojaliteten gentemot exempelvis familjen eller kyrkan (Hayes 1960: 9). Den franska revolutionen var det första tillfället då nationen intog denna dignitet; nationalismen var på förslag att inrättas som statsreligion och dyrkan av det sekulära Förnuftet, basen för nationen, infördes för en kortare tid i Notre Dame (aa: 50–56). Nationalismens möjlighet att fungera som religionssubstitut spred sig och Fichte anbefallde i sina "Reden..." en liknande nationell "väckelse" (aa: 60–61). I fascismen får nationskulten sina mest bisarra uttryck. Ledaren utpekades som en omnipotent "Pontifex Maximus", med ständig vetskap om nationens innersta önsningar. Nationen har aldrig fel och behöver aldrig rättfärdiga sina handlingar och Ledarens flock utgör en slags messianska församlingar (aa: 142–146).

Även i 1900-talets demokratier förekommer dock en liknande nationalistisk liturgi och Hayes exemplifierar med USA, där han roar sig med att peka ut den 4 juli som en motsvarighet till julafton, flaggdagen som en rituell påskmåltid, veterandagen som Alla Helgons Dag och kongressen och Vita Huset som na-

tionella katedraler. Nationalsången är inte profan, utan ett religiöst "Te Deum" (aa: 167). Nationalstaten är nationalismens praktiska form på samma sätt som den katolska kyrkan var den medeltida kristendomens form. Baptism motsvaras av dataregistrering, katekism av propagandistisk utbildning, helgonen av den "okände soldaten"; det slutliga offret är att dö martyrdöden för nationen (aa: 165, 171). Nationens didaktiska mytologi sprids genom utbildning och massmedia. Mytologins sanningvärde har ingen som helst betydelse, det är nationens "övernaturlighet", dess Gudsstatus, dess personifiering av det nationella kollektivet som är det intressanta:

Nationalism, like any religion, calls into play not simply the will, but the intellect, the imagination and the emotions. The intellect constructs a speculative theology or mythology of nationalism. The imagination builds an unseen world around the eternal past, the everlasting future of one's nationality. The emotions arouse a joy and ecstasy in the contemplation of the national god who is all-good and all-protecting /.../ nationalism, again like any other religion, is social, and its chief rites are public rites performed in the name and for the salvation of the whole community (aa: 164).

3.2 Nationalismen som en funktion av moderniseringsprocesser

Karl W Deutsch kan utan tvekan anses vara fadern till, och den därtill bäste exponenten för, moderniseringsteorin inom forskningen om nationalism. Den teori som Deutsch utlinjerar, om än ej färdigarbetad, är ungefär så långt moderniseringsteorier, enligt min mening, kan komma vad gäller förklaringar till nationalism i industrisamhället. Det är därför märkligt att hans arvtagare, mest remarkabelt Ernest Gellner (1983), ej refererar till honom. Deutsch menar att nationalismens uppkomst är beroende av andra centrala förändringar i samhället. Förändringen av den samhälleliga arbetsfördelningen, mer institutionella samarbetsmönster, förbättrade kommunikationer, nya klasstrukturer och nya politiska eliter med

nya maktmedel svarade för en grundläggande omdaning av mänskliga organisationsformer. Stora mängder människor blev *socialt mobiliserade* och lämnade sina gamla livsmönster för att gå in i nya. På detta sätt skapas förutsättningar för en ny typ av social kommunikation; denna kommunikation kom att bära en ny information med en ny mening.

Deutsch skiljer mellan två "kommunikationssamhällen": "speech community" och "cultural community". Språksamhället formar standardspråket som är det centrala kommunikationsmedlet. Det är alltid under ojämn utveckling, såväl lingvistiskt som geografiskt, socialt och kulturellt. Samtidigt skapar språksamhället starka och betydelsefulla barriärer utåt (Deutsch 1953: 25).

Kultursamhället består av "socially stereotyped patterns of behavior, including habits of language and thought, and carried on through various forms of social learning, particularly through methods of child rearing standardized in this culture" (aa: 21). I de kommunikativa interaktionsmönstren reproduceras också den politiska makten (aa: 46). Kulturen som sådan är bara det livlösa innehållet i kommunikationen; det är när kulturen blir "community", när den uttrycks mellan och inom individer, som den får mening (aa: 63).

Av stor vikt för kommunikationen är dess restriktioner, dess barriärer mot andra kommunikationsmönster, dess kapacitet och informationsvärde, men framför allt dess kompletterande inverkan: "The community which permits a common history to be experienced as common, is a community of complementary habits and facilities for communication" (aa: 70). Ett större samhälle av det här slaget menar Deutsch kan kallas "folk".

What is proposed here, in short, is a functional definition of nationality. Membership in a people essentially consists in wide complementarity of social communication. It consists in the ability to communicate more effectively, and over a wide range of subjects, with members of one large group than with outsiders. This overall result can be achieved by a variety of functionally equivalent arrangements (aa: 71).

Det är således inte den sociala kommunikationens idé- eller beteendemässiga innehåll som är det centrala, utan den funktionella kommunikationen *per se*. Med andra ord ligger *språket* i botten av Deutschs definition. Även om kommunikationen kan ske på en mängd olika sätt, är det språket som håller samman kultursamhället – nationen.

Genom ökningen av social mobilitet i den nya industrikapitalistiska arbetsfördelningen knyts nationen till ett centrum, befolkningen urbaniseras och politiseras, vilket leder till en ökning av vissa typer av kommunikation, samtidigt som barriärer mot alternativ, exempelvis agrar, kommunikation reses (aa: 75). Utifrån det nya samhällets behov måste de politiska eliterna tillåta en vertikal mobilitet, och därmed möjligheter att byta funktioner i samhället. Om eliterna understödjer denna nationella integrationsprocess samtidigt som mobilisering sker skapas förutsättningar för *assimilering* i det nationella samhället (aa: 78).

Mobiliserings/assimileringsprocessen leder dock aldrig automatiskt till integration; beroende på olika mobiliserade gruppers etniska och sociala karakteristika kan processen ta sig olika uttryck i olika kontexter. Deutsch menar således ingalunda att nationalismen behöver försvinna i och med mobiliseringens avslutande (aa: 91–92). Etniska minoriteter som själva har en stark integration och lojalitet inom gruppen kan kvarstå som en icke-assimilerad grupp och utgöra ett potentiellt konflikthot. Politiska eliter försöker skapa förutsägbarhet över denna process, exempelvis genom kontraktuella åtgärder ("rule of law") eller betoningen av olika identifikationsobjekt, vilket ibland tar sig extrema uttryck (aa: 87–88).

Man skulle sammanfattningsvis kunna hävda att Deutsch menar att en nation uppkommer dels genom den sociala kommunikationens tillväxt i sig, dels genom att den innehåller fler meddelanden som refererar till "nationen" (jfr Alter 1989: 7–8).

De flesta andra moderniseringsteorier gällande nationalismen är enligt min mening variationer på samma tema. Ernest Gellners omtalade bok "Nations and Nationalism" (1983) arbetar exempelvis med samma mobilise-

rings/assimileringshypotes som Deutsch (Gellner 1983: 20–38); de distinkta grupper som stör industrisamhällets funktionssätt kallas av Gellner "entropi-resistenta" (aa: 64–66). Utifrån de uppenbara likheterna är det därför märkligt att Deutsch inte nämns med ett ord. Är det något man kan säga om Gellner så är det att han är än mer inriktad på kommunikationens "kompletterande funktion", dess förmåga att socialisera och integrera de tidigare, i agrarsamhället åtskilda, klasserna. Denna socialisering och integrering mellan "high" och "low cultures" måste reproduceras av en standardiserad utbildning; i själva verket är statens främsta funktion att bestå samhället med denna utbildning (aa: 25–38).

Industrisamhället har således skapat en ny beroenderelation mellan kulturen och den politiska enheten. För att bibehålla detta beroende behövs en homogen kulturell identitet. Denna homogena identitet blev nationalismen, förmedlad genom utbildningen, vilken i sin tur sedan kom att skapa konstruktioner, så kallade "nationer". Nationer uppfinns av nationalismen där de tidigare *icke* existerar (aa: 48–49, 55). Både nationalismen och nationer är således ytfenomen; under vilar det moderna samhällets påträngande materiella behov (aa: 39). Samma antaganden kan sägas vara underförstådda i Deutschs resonemang.

Mot moderniseringsteorier i allmänhet kan kritik riktas. Varken Deutsch eller Gellner beaktar de samhällen i Tredje Världen, som ofta visar starka nationalistiska yttringar, utan någon industriell mobiliseringsprocess. Vidare beaktar Gellner inga geografiska aspekter, trots att antaganden om centrum, periferier och urbanisering är underförstådda i hans teori (Johnston–Knight–Kofman 1988: 10–11).

Deutsch ser staten, också det underförstått, som en förutsättning för nationalismens existens; mobiliserings/assimileringsprocessen och utvecklingen av standardiserad kommunikation förutsätter ett politiskt centrum och ett institutionellt nätverk (jfr Alter 1989: 10–11: "A nation for him is a people in possession of a state"). Detta är givetvis en oriktig slutsats. En invändning från elitistiskt håll skulle kunna vara att Deutsch och Gellner inte ser staten

som tillräckligt aktiv, utan främst som ett svar på olika behov.

De mer underliggande problemen i Deutschs form av funktionalism är försöken att förklara processer utifrån processer. Situationella och strukturella förutsättningar (strukturella förutsättningar finns i Gellners modell; en kultur upprättar ett politiskt "tak" och kontrollerar genom utbildningen moderniseringsprocessen) beaktas aldrig och därför har sådana processuella modeller latent problem att förklara förändring; ofta förklaras orsakerna till samhällsliga fenomen utifrån sina egna effekter varvid ett cirkelresonemang uppstår. Ett par mer generella problem med moderniseringsteorier och funktionella modeller berörs efter att jag behandlat marxismen, som jag anser lider av samma problem.

3.3 Marxism

Nationalismen analyseras av marxister såsom beroende av en primär variabel: framväxten av det industrikapitalistiska klassamhället. De mest kända moderna marxistiska verken har främst behandlat etniska konflikter i moderniserade stater, och tagit sin utgångspunkt i teorier om relativ deprivation (Gurr 1970); det vill säga gapet mellan värdeförväntningar och värdekapacitet mellan regioner och centrum i ett politiskt system. Etniska grupper i periferin har i ett verk analyserats som utsatta för koloniala utsagningsförhållanden från centrums sida (Hechter 1975), medan en annan författare snarare talar om framstående regioners bourgeoisiers försök att slå sig fria från vad man upplever som ett ekonomiskt exploaterande och konservativt centrum (Nairn 1977, vars teori för övrigt är en variant av Hrochs som beskrivs nedan; jfr Johansson–Rönquist 1990: 10–12). Ett övergripande synsätt är att nationalismen växer i takt med framväxten av en stark bourgeoisie och dess krav på ökat politiskt inflytande. "Industrialization is (in the widest terms) what nationalism is about", menar Nairn (1977: 177)

Horace B Davis ser nationalismen utifrån ett leninistiskt perspektiv som en väsentligen ekonomisk nationalism, formad av borgar-

klassen i kampen om marknadsandelar, vilken når sitt främsta stadium under imperialismen. Samtidigt som Davis ser denna nationalism som djupt oetisk menar han också att det finns en etiskt rättfärdig nationalism: den nationalism som riktar sig mot ett inhemskt eller imperialistiskt förtryck (Davis 1978: 30–33). Davis betonar, i likhet med Rosa Luxemburg, friheten från nationellt förtryck, snarare än Lenins frihet till nationellt självbestämmande, som grunden för den "legitima" nationalismen (aa: 55, 62–63). All "legitim" nationalism måste vara antikapitalistisk och antiimperialistisk, och förenas kampen mot nationellt förtryck med kampen mot klassförtrycket får den nationella revolutionen en extra stark kraft (aa: 32). Att nationalismen fortsätter att florensa, exempelvis i Tredje Världen, är en följd av den kapitalistiska världsekonomins utsugning av svaga folk (aa: 241–244). Detta är Davis svar på frågan varför nationalismen inte alltid styrs av bourgeoisien, ett synsätt som präglade tidigare marxistiska analyser, men som har visat sig vara fel. Davis teoriutveckling vilar på stabila ortodox-leninistiska grunder. Enda problemet är att begreppen nation och nationalism borde bytas ut mot klass och socialism, så att ingen läsare behöver luras att tro att resonemanget skulle innebära någon utvidgning av den marxistiska klassanalysen i sin mest enkla form.

E J Hobsbawm, välkänd brittisk historiker, befinner sig i samma snäva fålla, när han i en nyutkommen bok (1990) försöker förklara nationalismen. Skillnaden är att Hobsbawm aldrig redogör för sina marxistiska utgångspunkter; dessa får läsaren själv utröna, exempelvis genom Hobsbawms utfall mot sitt livs dödsfiende – liberalismen – eller genom de sublimt simplistiska slutledningarna i klassanalyserna. Exempelvis analyseras de engelska socialisterna under andra världskriget såsom styrda av en "antifascistisk patriotism" (vad nu detta är), som slogs mot fascisterna i ett slags internationellt ideologiskt inbördeskrig, där till exempel den engelska högern orienterade sig mot Hitler, som de såg som ett bålverk mot bolsjevismen: "... antifascist patriotism was thus part of what could legitimately be seen as

the triumph of a kind of internationalism" (Hobsbawm 1990: 146). Hobsbawm är förvisso en elegant skribent, starkt historiskt beläst, om än med ständiga marxistiska skyddsglasögon, och med många intressanta slutledningar. Hans stora problem är emellertid att han aldrig utvecklar någon systematik; enstaka empiriska exempel av ad hoc-karaktär upphöjs ständigt till teoretiska generaliseringar och ofta nog behövs inte ens några exempel för dessa generaliseringar; med andra ord en urartning till rent docerande. Hans ovilja att samtidigt presentera sina marxistiska utgångspunkter på ett mer systematiskt sätt gör hans bok svårläsbar.

Flera marxistiska författare har dragit nytta av tjecken Miroslav Hrochs studie av nationella rörelers sociala sammansättning (Hroch 1985, hans forskningsresultat presenterades dock redan 1968 och 1971; Nairn 1977; Taylor 1985: 139; Hobsbawm 1990: 11–12). Miroslav Hroch är en ortodox marxist som menar att nationalismen är ett uttryck för några olika materiella intressekonflikter; viktigast av dessa är konflikten bourgeoisie/självägande bönder kontra feodaladeln. Denna övergripande konflikt reflekterades också i konflikter inom olika klasser, exempelvis mellan den gamla hantverkarklassen och den nya industriägarklassen, och mellan den gamla ämbetsmannaintelligentsian och den nya utbildnings- och tjänstemannaintelligentsian (Hroch 1985: 188–190). Dessa klasskonflikter transformerades till nationsnivå genom att de gamla klasserna i den föråldrade klasstrukturen representerade de gamla imperierna, medan de nya klasserna kom att representera det "nationella återuppvaknandet" i Öst- och Centraleuropa. Nationalismen representerar därför egentligen klasskonflikter: "the transformed and sublimated image of the material interests of definite concrete classes and groups, whose members took an active part in the national movement" (aa: 185). Nationalismen måste representera dessa materiella intressen för att kunna transformeras till en massrörelse; detta är vad som för Hroch utgör en "lyckad" nationalistisk rörelse i "fas C". Fas A består enbart av ett fåtal intellektuella och folkloristers intresse

för den nationella kulturen. I fas B har detta intresse i sin tur väckt intresse bland medlemmar i intelligentsian och bourgeoisien, men även bland småbönderna, och det är i transformationen mellan fas B och C som det verkligt avgörande är om den nationella rörelsen förmår avspegla de objektiva materiella förhållandena, för att den skall kunna bli en massrörelse och genomföra det "nationella återuppvaknandet" (aa: 178–185). Även om Hrochs teoriutveckling är mer systematisk än de ovan nämnda författarnas, så lider den av samma förenklingsiver; nationalismen är beroende av en primär variabel, nämligen klass. Tro på det, den som vill!

3.4 Generella svagheter

Deutsch, liksom Gellner och de marxistiska författare som har berörts här har kritiserats mer än de författare jag diskuterat tidigare. Detta beror på att de enligt min mening har flera gemensamma svagheter: de tillmäter inte *idéinnehållet* i nationalismen någon betydelse, och ej heller vad som gör att detta innehåll har förmågan att mobilisera så många människor till olika former av kollektiv handling. Människor och deras medvetande ses som objekt för sociala processer, där moderniseringsprocesserna likt injektionsnålar injicerar kvalitativt nya medvetandeformer. Människor har ingen möjlighet att själva rekonstruera sina identiteter, eller med sitt medvetande styra över sina val av identifikationsobjekt. Nationalism ses som ett beroende fenomen i kontexten av främst sociala och ekonomiska förändringar, där nationalismen inte har någon egen livskraft. Teorierna lyckas inte på något vis förklara varför just *nationen* skulle vara en integrerande organisationsform eller ett relevant identifikationsobjekt. Marxisterna dras med det eviga problemet att tala om för den omedvetne att nationellt medvetande är ett falskt medvetande, som egentligen skulle ha varit klassmedvetande. Ett stort historiskt fel har begåtts; nationalism borde egentligen ha varit socialism och teoretiska ansträngningar måste sättas igång för att förklara hur det kunde gå så snett. Tom Nairn har kallat marxisternas frukt-

lösa försök att förklara nationalismen för marxismens "great historic failure" (Nairn, 1977: 392).

Problemet med moderniseringsteori i allmänhet är att den antar att samhället har genomgått en totalförändring genom industrialiseringen, något kvalitativt nytt uppstod på ruinerna av det gamla. En kvalitativ övergång har också skett i människors medvetande och relationer, menar man, från ett "Gemeinschaft" baserat på primärrelationer och blodsband till ett autonomt, anonymt "Gesellschaft", byggt på sekundärrelationer och präglad av metoder för rationalisering. Milton J Esman kallar moderniseringsteori för "perhaps the most influential paradigm in contemporary social thought" (Esman 1990: 479b). Max Weber visste nog inte vilka konsekvenser det skulle få för samhällsforskningen när han framställde den nya tiden som karakteriserad av "rationalization and intellectualization and, above all, by the 'disenchantment' of the world" (Weber 1946: 155). Det märkliga är att Webers rationaliseringsbegrepp kan ta sig två olika former i studiet av nationalism. Antingen ser man nationalismen som ett instrument för eller en funktion av processer i steget mellan agrarsamhälle och industrisamhälle, som "a necessary stage through which political man has to pass" (Haas, 1986: 744, 708–711), eller är nationalismen en "revolt" mot denna rationalisering/modernisering (se t ex Lipset 1981), en känsla av alienering i det "moderna, atomiserade" samhället. Båda synsätten utgår från Webers moderniseringstänkande och båda synsätten är förmodligen lika felaktiga, med tanke på nationalismens universella spridning i samhällen som befinner sig i helt olika "utvecklingsfaser" och dess återkomst i skilda former i det "moderniserade väst".

I avslutningen av denna översikt berör jag psykologiska förklaringar till nationalism, som i viss mån är funktionella, men som i mitt tycke är betydligt mer trovärdiga än moderniseringsteorins funktionalism. Man kan inte undgå att dra parallellen med renässansens anspråk på att utgöra en kvalitativ förändring, jämfört med medeltiden. Problemet med all moderniseringsteori är dess svepande genera-

litet, där fenomen som nationer och nationalism, med en komplex förankring i tid och rum förklaras utifrån någon form av oberoende variabel som gör fenomenen "funktionella". De senaste årens nationella rörelser och inte minst de etnoregionala rörelserna i väst tyder hur som helst på att moderniseringen inte på något sätt lyckats göra dessa "förmoderna" identiteter obsoleta.

4. Territorialitet och nationalism

På senare år har litteraturen om den territoriella identifikationens och integrationens betydelse för nationella identiteter och nationalism blivit alltmer ymnig. Territorier har inte bara rent fysiska betydelser, utan också sociala, såsom maktaspekter och identifikationen med ett visst territorium. Ett territoriums fysiska egenskaper påverkar odling och produktion men även metoderna för produktionen och därmed även samhället och kulturen som helhet. På detta sätt uppkommer en speciell relation mellan territoriet och dess invånare, där territoriet upplevs *representera* invånarna och därmed kommer att ingå i deras identiteter (Rönquist 1990: 22). Anthony D Smith menar att nationen har större mobiliseringsförmåga än exempelvis kön eller klass på grund av nationens rumsliga förankring (Smith 1991: 4–5).

När en suverän upprättar kontroll över ett territorium och en institutionalisering av samhället genomförs, förändras också de territoriella identiteterna och genom, till exempel, upprättandet av fasta gränser kan den upplevda identifikationen förstärkas (Sack 1986). Det förefaller klart att staten även här har en central roll. De klassiska feodala auktoritetsrelationerna var inte territoriellt baserade, utan en hierarkisk organisering av auktoritet utifrån personliga beroenderelationer. Det är genom en suveräns etablering av kontroll över en territoriell enhet och dess undersåtar som förutsättningen för de moderna territoriella identiteterna uppkommer (Taylor 1985: 96; Sack 1986). Nationalismen blir ett medel för staten att reproducera den territoriella identiteten,

samtidigt som nationalismen kan transformera territorialiteten från att vara ett medel för staten att uppnå kontroll till ett mål i sig (Taylor 1985: 110).

Staten har ett behov av att inte bara uppnå integration av sin "kulturella" befolkning, utan även av hela befolkningen "irrespective of their origins and traits" (Johnston–Knight–Kofman 1988: 7–8). På detta sätt produceras en "in-group", karakteriserad av medborgarskap, och en "out-group", karakteriserad av främlingskap (Taylor 1985: 107). Statens försök att reproducera den territoriella identifikationen bland invånarna är samtidigt ett försök att tona ned alternativa territoriella identifikationer; främst internationella, regionala och lokala (Johnston–Knight–Kofman 1988: 8). Exempel på territoriets olika aspekter är så kallade "frontier-stater" (USA, Brasilien), där den ständiga kampen om administrativ kontroll uttrycker maktaspekten, samtidigt som gränsregionerna också har en symbolisk aspekt: "the frontier is both a physical and a symbolic space of production and reproduction of national identity" (aa: 6).

Territorier kan också ha betydelse som mytiskapande minnen, där exempelvis en administrativ region, vars praktiska betydelse för länge sedan har försvunnit, till exempel de svenska landskapen, kan fortsätta att påverka människors identitet (Johansson–Rönquist 1990: 3). James Anderson (1988: 24) menar att på samma sätt som historien används av nationella rörelser för att mobilisera inför framtiden, så har territoriet en likartad "Janus-natur", där territoriet som enande kraft "inåt" mobiliserar dess invånare för aktivitet "utåt":

... territory is the receptacle of the past in the present. The nation's unique history is embodied in the nation's unique piece of territory – its 'homeland', the primeval land of its ancestors older than any state, the same land which saw its greatest movements, perhaps its mythical origins. The time has passed but the space is still there (ibid).

Vad territorialitetsteorierna lyckas göra är att fästa avseende vid rummets betydelse för mänskliga identifikationer generellt och natio-

nella specifikt, och att territoriell kontroll har betydelse för dessa identifikationer. Territoriet har med andra ord en andlig och en materiell aspekt. Däremot är det tveksamt om ett territorium måste vara en nödvändig förutsättning för att en folkgrupp skall kunna benämnas "nation". Stalin, som formulerat en av de mest kända nationsdefinitionerna i en skrift från 1913, menar att ett territorium är en förutsättning för benämningen nation. Denna skrift var dock polemisk och riktad mot det judiska socialistförbundet i Ryssland och deras krav att få utgöra en självständig nation i en framtida socialistisk stat (Seton-Watson 1977: 3–4; Davis 1978: 71–75). Just utifrån exemplet judarna kan det anses tveksamt om territoriet bör beaktas vid nationsdefinitioner. Å andra sidan hade judarna den mer "andliga" varianten av territoriell identifikation, uttryckt i en längtan efter det sägenomspunna Heliga Landet. Helt omöjligt blir det dock om vi dessutom för in zigenarna. Vi kan här bara konstatera att zigenarna ej går att fånga med en nationsdefinition där territorialitetsaspekten ingår. Zigenarna är en ständigt mobil folkgrupp och vi kan anta att just deras brist på rumslig förankring har utgjort en orsak till förföljelsen av dem. Vi kan göra den sammanfattande bedömningen att "kontroll över sitt territorium" ej är en nödvändig förutsättning för att utgöra en nation, men att däremot strävan efter kontroll över ett fysiskt, begränsat territorium och identifikationen med detta territorium intar en central ställning i nationsbegreppet.

5. Nationalism och etnicitet

Saying that *most* countries in the world are ethnically divided may in fact be an understatement. It is more accurate to state that *almost all* of them belong to the multiethnic category (Lijphart 1990: 491, kursiveringar i originalet).

Denna översikt har främst varit inriktad på nationer och nationalism. Att studera dessa begrepp utan att behandla problem kring etnicitet och etniska grupper är dock fullständigt

omöjligt. Etymologiskt sett betyder begreppen "eticitet" och "nationalitet" samma sak; gemensamma karakteristika hos en grupp människor (Rönquist 1990: 23). De karakteristika som främst kännetecknar en etnisk grupp är språk, ras, historia, religion med mera; med andra ord de "objektiva" baserna i nationsbegreppet. Det har också hävdats att en etnisk grupp lika mycket betecknas av de karakteristika den inte har; de gränser som den sätter upp gentemot andra grupper (Barth 1969). Etniciteten måste emellertid, liksom nationen, hävdas ha en subjektiv sida i form av identifikation med olika symboler. Utifrån exemplet USA hävdar bland annat Talcott Parsons att det objektiva innehållet i etniciteten ej längre har så stor betydelse; det är i stället den subjektiva/känslomässiga identifikationen som är det centrala (Parsons 1975: 65–66).

5.1 Formationen av etnicitet

Anthony D Smith menar att nationalismen främst består i en politisering av etniska solidariteter, kombinerat med upplysningsidéerna om nationellt självbestämmande. Moderna nationalstater, som Smith benämner medborgerligt-territoriella (bestående av territoriell identifikation, gemensamma institutioner, medborgarskap och politisk kultur, Smith 1986: 135–140) måste också reproducera "those myths of descent, those historical memories and that common culture which form the missing elements of their ethnic make-up, along with a mutual solidarity" (aa: 147). Detta "myt-symbolkomplex" som Smith använder som samlingsbeteckning för de identitetsskapande myterna, värderingarna, minnena och symbolerna i ett samhälle (aa: 3) har gett upphov till den irrationella karaktär som nationalismen ofta upplevs ha, samtidigt som den medborgerligt-territoriella aspekten upplevs såsom mer rationell:

What this means is a dual attachment: on the one hand, *loyalty* to the political unit, the state expressed in terms of citizenship rights and obligations; on the other hand, a sense of *solidarity* and affiliation with the ethnic

community into which one's family was borned and socialized (aa: 151, mina kursiveringar).

Solidariteten är ett nyckelord här även om solidaritet förstås inte bara är ett kännetecken för etniska grupper. Parsons tillför dock genom begreppet "transgenerational solidarity" (1975: 83, 58–63) den etniska gruppens solidaritet en ny, historisk dimension.

Myt-symbolkomplexen utgör trögrörliga identifikationsstrukturer, som Smith ser som utvecklade ur det ursprungliga etniska samhället, benämnt av Smith som "ethnie": "Named human populations with shared ancestry myths, histories and cultures, having an association with a specific territory and a sense of solidarity" (Smith 1986: 32). *Namnet* är ett uttryck för det etniska samhällets "essens"; *härstamningsmyten* ger en känsla av tillhörighet och tillför mening med ens tillvaro; *historien* enar samhället och gör det redo att möta framtiden; *kulturen* binder samman och avgränsar samhället, ej bara genom språket, betonar Smith, utan även genom religion, seder, institutioner, konst och så vidare; *territoriet* som inom "ethnie" är starkt subjektivt uppfattat som "hemlandet" – "målet för vår längtan" – och slutligen medför *solidariteten* en känsla av trygghet och identitet (aa: 22–31). Samhällets myter är samlade i en gemensam "mythomoteur"; myt- och symbolförmedlingen meddelst muntlig eller skriftlig tradition med stark didaktisk betydelse (aa: 24–26).

Det är dock inte alla etniska samhällen som lyckas uppnå en hög grad av integration kring "myt-symbolkomplexet". De klassiska feodalsamhällena hade en alltför stark klassuppdelning och bristande kommunikation mellan aristokratin och de lägre klasserna. De samhällen som enligt Smith emellertid har blivit bortglömda alltför ofta är de "demotiska" samhällena, med en jämförelsevis hög grad av vertikal integration. Till dessa samhällen räknar Smith bland annat det judiska samhället, det tidiga arabiska samhället och de armeniska, grekiska, schweiziska och irländska samhällena. Demotiska samhällen uppvisar bland annat en högre förmåga att mobilisera inför

yttre hot. Förekomsten av en "messiansk religion", där prästerskapet ej är skilt från folket och folket är integrerat i de religiösa riterna är typexemplet på en tätt sammanhållen demotisk ethnie med stark överlevnadskraft. Smith tar judarnas osvikliga förmåga att överleva som exempel, och jämför med assyrierna, vars abstrakta religion ej ledde till någon vertikal integration eller mobilisering av folket, varför samhället utplånades inom loppet av några få år (aa: 76–79, 100–102).

Under 1800-talets "nationella väckelse" försökte nationalisterna få till stånd en konstruerad vertikal integration och solidaritet i icke-demotiska samhällen; nationalismen blir en politiserad etnicitet. Utbildningen blir det nya sättet att sprida myt-symbolkomplexen. Skillnaden mellan nationalism och etnicitet är för Smith att nationalismen ger etniciteten politisk mening och funktion (aa: 3):

One often hears about the Janus-headed quality of nationalism. But my argument goes much further. Not only in spirit but in structure, modern nations, not only nationalism, turns out to be Janus-headed – and this is necessary. If there was no model of past ethnicity and no pre-existing ethnie, there could be neither nations, nor nationalism. There would only be states and étatism imposed from above, a very different phenomenon (aa: 214).

Det är här som Smith skiljer sig från bland annat moderniseringsteoretikerna. Även om moderniseringen med dess sociala och politiska mobilisering tillmäts stor betydelse av alla forskare, så lyckas inte moderniseringsteoretiker som Deutsch och Gellner, och för den delen inte heller elitister, förklara *varför* nationer och nationalism blir betydelsebärande enheter i det moderna samhället. Genom att påvisa de etniska identifikationernas betydelse i ett historiskt perspektiv går det också att förklara uppkomsten av nationer och nationalism. Detta är exakt samma uppfattning som Rönnquist hyser; nationsbegreppet och nationalismen *politiserar etniciteten* och reproducerar dess identifikationsstrukturer (Rönnquist 1990: 24–26; jfr Newman 1991: 468 som jämför den

politiserade etniciteten med den politiserade religionen, till exempel shiamuslimerna i Mellanöstern).

... nation-building is not simply a matter of establishing the appropriate institutions or generating a complex class structure around a communications infrastructure. Nor is it a once-for-all affair. Creating nations is a recurrent activity, which has to be renewed periodically. It is one that involves ceaseless reinterpretations, rediscoveries and reconstructions; each generation must re-fashion national institutions and stratification systems in the light of the myths, memories, values and symbols of the 'past' ... (Smith 1986: 206).

Med andra ord är vi tillbaka i Renans dagliga reproduktion av det nationella medvetandet och nationens "Janus-natur". Nationer och nationalism är inte helt uppfunna av politiska eliter och inte heller funktionella svar på behov i det moderna samhället. Nationer och nationalism politiserar redan befintliga etniska identifikationsstrukturer och återskapar dessa i människors dagliga liv; med andra ord, det finns ingen riktig, ursprunglig nation. Men det finns en historisk etnicitet och när denna möter idén om den moderna territoriella staten och upplysningens suveränitetsidéer uppstår nationer och nationalism.

5.2 Etnicitet i den moderna världen

Milton J Esman menar att politiserad etnicitet även i moderna stater i Väst fortsätter att ha stor betydelse. I stället för att försvinna vid moderniseringen har de etniska identiteterna blivit moderniserade. Etniska grupper fungerar ofta som moderna politiska intressegrupper i den redistributiva staten, i kamp om kulturella, politiska och ekonomiska intressen och fördelar (Esman 1990: 56–57a). Arend Lijphart benämner detta synsätt "instrumentellt"; etnicitet är en resurs som kan användas för olika ändamål eller manipuleras av politiska eliter. Mot detta kan ställas "ursprunglighetsargumentet" som präglade tidigare forskning; etnicitet är något evigt "givet". Lijphart

utesluter inte något av dessa synsätt. Etnicitet är ett fenomen med en stark överlevnadskraft, men samtidigt behöver inte etniska skiljelinjer nödvändigtvis medföra etniska konflikter; om det blir konflikt eller ej avgörs oftast av de aktuella ekonomiska och politiska förhållandena (Lijphart 1990: 492–493).

Lijphart har för moderna samhällen lanserat den välkända teorin om "consociational democracy", av honom själv också kallad "the power-sharing approach" (aa: 508n). Makt-delningsteorin innebär vad gäller etniska skiljelinjer att majoritetsbeslut är en otillräcklig beslutsmetod i multi-etniska samhällen. I stället måste de olika etniska grupperna garanteras juridiskt fastslagen autonomi, representation genom sina politiska eliter i regeringen, proportionalitet i representationsorganen samt vetorätt för minoriteter. Är minoriteten territoriellt koncentrerad kan federalism vara en bra lösning. Samtidigt måste en reell möjlighet till utbrytning ur staten finnas för att minimera risken för våldsamma utbrytningsgrupper. Med tanke på de blodiga historiska erfarenheterna av sådana utbrytningar ser Lijphart dock makt-delning som ett mer fördelaktigt alternativ. Lijphart anför Belgien och Schweiz som lyckade, och Canada och Malaysia som relativt lyckade exempel på makt-delning (aa: 494–499). Den praktiska frågan om autonomi och legala minoritetsrättigheter är dock allt annat än okontroversiell. Man skulle kunna hävda att alltför långt driven autonomi leder till ren segregation, som i Nordirland, och att denna autonomi snarast ökar klyftorna mellan grupperna och risken för konflikt, än satisfierar dem (se t ex Birch 1989: 111, 133). Frågan om minoritetsrättigheter respektive skyldigheter är högst brännbar idag, men denna fråga måste lämnas därhän i detta sammanhang.

Man bör också fråga sig huruvida det enbart är frågan om lyckade makt-delningsarrangemang, vad gäller frånvaro respektive befintlighet av etniska konflikter, eller om det inte är så att minnen av eller tradition av etniska konflikter och andra besvärliga sociala, ekonomiska och politiska förhållanden är mer betydelsefulla för möjligheterna till samregering.

Just vikten av att beakta historiska förhållanden och konflikter, blir alltmer betydelsefull, ju mer vi utifrån de senaste årens händelser inser vilken långvarighet och trögrörlighet etniska identifikationsstrukturer har, samtidigt som de kan genomgå häpnadsväckande transformationer under förhållanden med snabba förändringar, stress och samhällliga problem i den moderna världen. Samtidigt som det är viktigt att framhålla möjligheten av politiska lösningar i stil med maktodelningsteorin, så bör inte detta leda till en ensidig fokusering på instrumentella lösningar och problemställningar som är gängse i modern samhällsvetenskaplig teori och metod.

Finns det då någon skillnad mellan etniska och nationalistiska rörelser i den moderna världen? Som jag förstår, så kan inte denna fråga besvaras med annat än att nationalism förutsätter strävandet efter nationellt självbestämmande, uttryckt genom upprättandet av en suverän stat, eller om detta strävande redan har uppfyllts, strävandet att befordra statsnationens intressen, medan etnicitet inte nödvändigtvis är knuten till staten, varav följer att nationer och nationalism är tämligen moderna fenomen med tanke på statsbegreppets relativa modernitet. Vi skulle således kunna tala om statsnationalism och etnonationalism (Rönquist 1990: 25). Denna skillnad bör dock inte överdrivas, då fenomenen i sig verkar bestå av gemensamma karakteristika; territoriella, etniska och voluntaristiska aspekter, samt en medveten identifikation.

6. Avslutning

Benedict Andersons bok *Imagined Communities* innehåller den starkaste definitionen av nationsbegreppet som jag funnit i litteraturen (tyvärr används den inte systematiskt i boken som helhet): "... it is an imagined political community – and imagined as both inherently limited and sovereign" (B Anderson, 1983: 15).

Denna definition täcker kortfattat in även de beståndsdelar som jag vill att begreppet skall omfatta. Nationens *imaginära* karaktär kom-

mer av att dess medborgare inte har någon personlig kontakt med mer än en bråkdel av de andra medborgarna. Trots opersonligheten uppfattas de "nationella" symbolerna som gemensamma och medför identitetens "imagination" (jfr Haas 1986: 709). Nationen är *begränsad* genom dess bestämda utsträckning i rummet. Nationen är uppfattad som politiskt *suverän* med anledning av begreppets födelse under en tid då den dynastiska legitimiteten ifrågasattes och krossades. Och slutligen uppfattas nationen som en *community*; trots den socioekonomiska ojämlikheten finns känslan av "a deep horizontal comradeship", en grundläggande, som Parsons säger, "transgenerational solidarity" (B Anderson 1983: 15–16). Ett försök att strukturera diskussionen som förts kring begreppet nation utifrån Anderson, men i min tolkning, ser ut så här:

– *Territorialitet*. Nationen är begränsad; den är intimt förknippad, både fysiskt och psykiskt, med ett rum. Nationens territoriella förankring kan förklara nationalismens stora mobiliseringskraft i förhållande till icke-territoriella kategorier såsom klass. Kontroll över ett territorium kan dock aldrig ses som en nödvändighet för en grups status som nation.

– *Etnicitet*. Nationen uppfattas som en etnisk "community" bestående av någon/några av egenskaperna gemensam historia/språk/ras/religion med mera, och som karakteriseras av "transgenerational solidarity".

– *Suveränitet*. Nationens främsta mål är politiskt självbestämmande som realiseras medelst nationalstaten. Suveränitet blir det främsta politiska målet i den moderna tiden för den historiska, etno-territoriella gruppen.

– *Medvetande*. Nationen är först och främst en medvetandets fantasifulla skapelse. De tre sociala kategorierna territorialitet – etnicitet – suveränitet påverkar, men påverkas också av, människors aktiva sökande efter en identitet, vilket leder till en oupphörlig rekonstruktion av det som uppfattas som den egna nationen. Förutom den "positiva" identifikationen sker också en "negativ" identifikation gentemot *andra* nationer; att klargöra för sig själv vem man *inte är* synes lika betydelsefullt som att klargöra vem man *är* (jfr 2.2).

Detta skall alltså inte ses som en direkt definition, utan mer som en strukturering av begreppet. Faktum kvarstår att en grupps nationella status avgörs minst lika mycket av hur framgångsrikt gruppen lyckas hävda att den är en nation, och hur omgivningen reagerar på detta, som på de ovanstående aspekterna. Ändå har jag ansett det nödvändigt att vidta denna strukturering med hänsyn till vidare forskning. Nationer och nationalism är starkt historiskt och kontextuellt beroende begrepp. Tidens och rummets skiftande betingelser ger alla generella teorier en begränsad förklaringskraft.

Begreppen föddes under en viss tidsålder, men detta hindrar inte att samma fenomen hade mening även tidigare som etniska och territoriella identifikationer och strävan efter självbestämmande, och att deras mening även har transformerats i nyare tid. Här är många yttre faktorer av betydelse, bland de främsta är utvecklingen av den moderna staten, ekonomisk utveckling och bildandet av nya sociala klasser men även förändringar av människors identifikationsmönster, skiftande kulturer och konkreta politiska situationer.

Utifrån denna strukturering kan olika typer av nationalism härledas. Den idag så aktuella rasismen kallas ibland nationalistisk och detta må vara hänt, men då bör det betonas att denna nationalism fokuserar sig på aspekten "ras" i etnicitetsbegreppet. All nationalism innebär en stark identifikation; ett aktivt medvetandegörande av en grupps upplevda egenskaper och en upplevd samhörighet med denna grupp. Den aggressiva nationalismen uppstår när denna identifikation blir viktigare än andra identifikationer.

Här har inte funnits någon möjlighet att gå in på de psykologiska faktorer som konstituerar det mänskliga medvetandet och de mänskliga identifikationsstrukturerna. Den nyare forskningen inom politisk psykologi kan emellertid tänkas etablera mer konstruktiva samband mellan de mer "irrationella" aspekterna av nationalismen och de "rationella". Bland de mer basala behov som nationalismen tillfredsställer är behovet av tillhörighet ("belonging"), kärlek ("affection") och överlevnad ("survi-

val"), vilka alla också nära anknyter till de religiösa behov som nationalismen ibland synes tillfredsställa (se avdelning 3.1 ovan). Dessa behov är uttryck för bland annat individens behov av erkännande som en person med ett egenvärde i gruppens ögon. Identifikationen med nationella värden "personifierar" nationen; nationens sorger är gruppens egna sorger, dess glädje är gruppens glädje och dess vrede är gruppens och de enskilda gruppmedlemmarnas vrede (se Montville 1990: 535–541 och där anförd litteratur). Som synes är den syn på nationalismen som presenteras i denna översikts inledningsmening en liten, och förvisso viktig, del av verkligheten, men tyvärr är detta synsätt alldeles för reduktionistiskt.

Patrik Hall

Not

1. Kohn, 1944: 3–4; Haas 1986; Smith, 1986: 329–333 och 1991: 8–15; Alter, 1989: 14–18. Ra'anan, 1990: 12–18 använder samma distinktion men påstår att den är hans egen nypåfunna. Gellner, 1983: 99–101 är starkt kritisk till distinktionen, som han hänvisar till Plamenatz 1976!

Litteratur

- Alford, Robert R – Roger Friedland (1985): *Powers of Theory: Capitalism, the state, and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alter, Peter (1989): *Nationalism*. London: Edward Arnold (först publicerad i Tyskland 1985).
- Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities*. London: Verso Editions.
- Anderson, James (1988): "National Ideology and Territory" i R J Johnston – David Knight – Eleonore Kofman (eds): *Nationalism, Self-Determination and Political Geography*. London: Croom Helm.
- Barth, Fredrik (ed) (1969): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Differences*. London: Allen & Unwin.
- Birch, Anthony H (1989): *Nationalism and National Integration*. London: Unwin Hyman.

- Davis, Horace B (1978): *Toward a Marxist Theory of Nationalism*. New York and London: Monthly Review Press.
- Deutsch, Karl W (1953): *Nationalism and Social Communication*. New York: M I T Press and John Wiley & Sons Inc.
- Esman, Milton J (1990a): "Political and Psychological Factors in Ethnic Conflict" i Montville, Joseph V (ed): *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Lexington, Mass: Lexington Books.
- Esman, Milton J (1990b): "Economic Performance and Ethnic Conflict" i Montville, Joseph V (ed): *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Lexington, Mass: Lexington Books.
- Gellner, Ernest (1983): *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gurr, Ted R (1970): *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Haas, Ernst B (1986): "What is nationalism and why should we study it?" i *International Organization* Vol 40, Nr 3, Summer 1986: s 707–744.
- Hayes, Carlton J H (1931): *The Historical Evolution of Modern Nationalism*. New York: R R Smith.
- Hayes, Carlton J H (1960): *Nationalism: A Religion*. New York: The Macmillan Company.
- Hechter, Michael (1975): *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in the British National Development, 1536–1966*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Hobsbawm, Eric J (1987): *The Age of Empire 1875–1914*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Hobsbawm, Eric J (1990): *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hroch, Miroslav (1985): *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press (först publicerad i Tjeckoslovakien 1968 och 1971).
- Johansson, Rune – Ralf Rönquist (1990): *Nationalstatens kris, Territorialitet, Identitet och Politisk Organisation i Europa*. Lund: Historiska Institutionen.
- Johnston, R J – David Knight – Eleonore Kofman (1988): "Nationalism, Self-Determination and the World Political Map: An Introduction" i ds (eds): *Nationalism, Self-Determination and Political Geography*. London: Croom Helm.
- Kedourie, Elie (1960): *Nationalism*. London: Hutchinson.
- Kemiläinen, Aira (1964): "Nationalism, Problems concerning the Word, the Concept and Classification" i *Studia Historica Jyväskylänensia* 2–3. Jyväskylä: Kustantajat Publishers.
- Kocka, Jürgen (1988): "The Debate about the German Sonderweg" i *Journal of Contemporary History* Vol 23, s 3, 1988.
- Kohn, Hans (1944): *The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background*. New York: The Macmillan Company.
- Lijphart, Arend (1990): "The Power-Sharing Approach" i Montville, Joseph V (ed): *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Lexington, Mass: Lexington Books.
- Lipset, Seymour M (1959): *Political Man. The Social Bases of Politics*. London: William Heinemann Limited.
- Lipset, Seymour M (1981): "The revolt against modernity" i Torsvik, Per (ed): *Mobilization, Center-Periphery Structures and Nation-Building. A Volume in commemoration of Stein Rokkan*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Meinecke, Friedrich (1907): *Weltbürgertum und Nationalstaat*. München und Berlin: Oldenbourg Verlag.
- Montville, Joseph V (1990): "Epilogue" i Montville, Joseph V (ed): *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Lexington, Mass: Lexington Books.
- Nairn, Tom (1977): *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*. London: New Left Books.
- Newman, Saul (1991): "Does Modernization Breed Ethnic Political Conflict?" i *World Politics* Vol. 43, Nr 3, April 1991 s 451–478.
- Parsons, Talcott (1975): "Some Theoretical Considerations on the Nature and Trends of Change of Ethnicity" i Glazer, Nathan – Daniel P. Moynihan (eds): *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Plamenatz, John (1976): "Two Types of Nationalism" i Kamenka, Eugene (ed): *Nationalism, the Nature and Evolution of an Idea*. London: Edward Arnold.
- Ra'anan, Uri (1990): "The Nation-State Fallacy" i Montville, Joseph V (ed): *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Lexington, Mass: Lexington Books.

- Renan, Ernest (1882): *Hvad är en nation?* Föredrag hållet i Sorbonne den 11 mars 1882. Helsingfors: G W Edlunds Förlag.
- Rokkan, Stein (1975): "Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe" i Tilly, Charles (ed): *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Rönquist, Ralf (1990): *Historia och nationalitet. Skotsk etno-territorialitet i ett historiskt perspektiv*. Bibliotheca Historica Lundensis 67, Lund: Lund University Press.
- Sack, Robert (1986): *Human Territoriality. Its Theory and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seton-Watson, Hugh (1977): *Nations and States*. London: Methuen & Co.
- Simmel, Georg (1981): "Främlingen" (först publicerad 1908) i *Hur är samhället möjligt? och andra essäer*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Smith, Anthony D (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Smith, Anthony D (1991): *National Identity*. London: Penguin Books.
- Taylor, Peter J (1985): *Political Geography, World-Economy, Nation-State and Locality*. New York: Longman.
- Tilly, Charles (1975): "Western State-Making and Theories of Political Transformation" i Tilly, Charles (ed): *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Weber, Max (1946): *Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Wehler, Hans-Ulrich (1991): *Det tyska kejsarriket 1871-1918*. Stockholm: Tidens Förlag (först publicerad i Tyskland 1973).

Underhusvalet i Storbritannien 1992

I november 1990 bevistade Margaret Thatcher, premiärminister i Storbritannien sedan 1979, ESK-mötet i Paris. Michael Heseltine hade utmanat henne om partiledarposten, och det interna valet inom parlamentsgruppen hade utfallit så att Mrs. Thatcher *inte* hade fått det flertal som partistadgarna krävde för att bli vald i en första omgång.

När det veckan därpå drog ihop sig till den andra valomgången meddelade plötsligt Mrs. Thatcher att hon inte ställde upp som kandidat. Efter elva år som regeringschef avgick hon. Hennes egen kandidat till efterträdare var John Major, invald till parlamentet 1979 och finansminister sedan 1989. I den andra valomgången inom partiet erhöll han 185 röster, Heseltine fick 131 och Douglas Hurd 56.

Våren 1992 närmade man sig slutet på den femårsperiod, som enligt författningen maximalt får förflyta mellan val till Underhuset. Regeringen Major utlyste nyval till torsdag den 9 april.

Det nya parlamentet.

Valet vanns av de konservativa och av John Major. Under hans ledning gick tories in i sin fjärde valperiod med ca 42% av avgivna röster. En viss ökning av antalet röster, men en svag procentmässig tillbakagång. Med ett flertal på sammantaget bara 21 mandat erhöll de konservativa den lägsta regeringsmarginalen sedan 1951. En mångfald toryvalkretsar vanns nu med majoriteter på mindre än tusen röster. Trenden i Labours favör var 2,1%, ungefär som 1987, vilket alltså inte räckte då heller. Det brittiska valsyste­met är fortfarande 'a dominant party'-system. I och med enmansvalkretsar kan ett parti med en mindretal av väljarkåren ändå få en klar majoritet i mandathänseende.

För de konservativa, som under valrörelsen kämpade mot opinionssiffror som pekade på labourseger eller möjligen ett parlament utan majoritetsparti, dämpades segeryrans av att deras valstrateg Chris Patten själv förlorade sin valkrets Bath till Liberaldemokraterna. Mrs. Thatcher ställde inte upp i valet: några kommentatorer har sett detta som ett uttryck för att de konservativas 'ancien régime' definitivt efterträts av en konservatism som fått en mjuka-